

2. Зачевский, Е. А. Эрнст Яндль / Е.А. Зачевский. // История австрийской литературы XX века. Том II. 1945–2000. – М.: ИМЛИ им. А.М. Горького РАН, 2010. – С. 383–422.
3. Ромашко, С. Против смерти (Рец. на кн.: Бернхард, Т. Видимость обманчива и другие пьесы – М.: Ad Marginem, 1999) / С. Ромашко // Иностранная литература. – 2000 – № 9. – С. 257–259.
4. Bernhard, T. Heldenplatz / T. Bernhard // SPECTACULUM 49: Sechs moderne Theaterstücke. – Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1989. – S. 7–93.
5. Drews, J. Über ein Gedicht von Ernst Jandl: wien: heldenplatz / J Drews. // Wendelin Schmidt-Dengler (Hrsg.): Ernst Jandl. Materialienbuch. – Darmstadt: Luchterhand, 1982. – S. 34–44.
6. Rupprechter, W. wien: heldenplatz / W. Rupprechter. // Gedichte von Ernst Jandl: Interpretationen. Hrsg. Volker Kaukoreit, Kristina Pfoser. – Stuttgart: Reclam, 2002. – S. 34–46.

**АДЛЮСТРАВАННЕ ПРАБЛЕМЫ «ЧАЛАВЕК – АБСТАВІНЫ»
Ў ВАЕННЫХ АПОВЕСЦЯХ І. НОВІКАВА І І. ШАМЯКІНА
1990-х гг.**

Т. Р. Багарадава

УА «Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт», гуманітарны факультэт,
зав. Стралецкі, 4, 211415, г. Полацк, Рэспубліка Беларусь
e-mail: bogoradova1974@yandex.ru

У артыкуле разглядаецца абноўлены дыскурс беларускай ваеннай прозы ў жанры аповесці на прыкладзе творчай практыкі І. Новікава і І. Шамякіна перыяду 1990-х гг. Вызначаецца новы ўнёсак пісьменнікаў у айчынную традыцыю спосабаў адлюстравання і асэнсавання ваеннай рэчаіснасці ў мастацкай прозе.

Ключавыя словы: ваенная аповесць, дакументальная аснова, аўтабіяграфізм, псіхалагізм, «ступеньчатае апавяданне».

**THE REFLECTION OF THE PROBLEM
«MAN AND CIRCUMSTANCES» IN THE WAR STORIES
OF THE 1990S BY I. NOVIKOV AND I. SHAMYAKIN**

T. R. Baharadava

Polotsk State University, Faculty of Humanities, Stralecky lane 4,
211415, Polatsk, Republic of Belarus
e-mail: bogoradova1974@yandex.ru

The article deals with the renewed discourse of the Belarusian war prose in the genre of stories through the works of I. Novikov and

I. Shamyakin written in the 1990s. The author has analyzed the writers' contribution to the national tradition of the ways of reflection and perception of the war reality in the fictional prose.

Key words: war story, documentary basis, autobiographical manner, psychologism, «stage narration».

Вялікую ўвагу беларускіх даследчыкаў заўсёды прыцягвалі суадносіны рэальных фактаў і мастацкага вымыслу ў літаратуры, асабліва ў творах тых пісьменнікаў, якія пісалі пра вайну і мелі ўласны вопыт удзелу ў барацьбе з нямецкім фашызмам у 1941–1945 гг. С. Майхровіч пісаў: «Падзеі Вялікай Айчыннай вайны складалі і доўга яшчэ, мабыць, будуць складаць адну з самых характэрных асаблівасцей сацыяльнай псіхалогіі пакалення людзей нашага часу; яны, безумоўна, будуць хваляваць і нашых нашчадкаў» [1, с. 44]. П. Дзюбайла ў 1980-я гг. адным з першых звярнуў увагу на цесную сувязь дакументалістыкі з мастацкай літаратурай: «Галоўнае – у арганічным спляўненні двух пачаткаў – рэальнага і прыдуманнага, у майстэрстве мантажу» [2, с. 61]. Для жанру аповесці 1960 – 1970-х гг. у творчасці Івана Новікава (з 1942 па 1946 гг. служыў у Савецкай Арміі, ваяваў у артылерыі і разведцы) разам з асэнсаваннем праблем трагічнага і гераічнага на вайне характэрна ўвага да спалучэння ў пражэктным тэксце дакументальнай асновы з мастацкім вымыслам. Пісьменніку ўласціва выяўленне падзей пераважна ў апісальнай форме. Адметнасцю мастацкай манеры аўтара пры раскрыцці ваеннай рэчаіснасці з'яўляецца амаль поўная адсутнасць паказу момантаў дзеяння супрацьлеглага – нямецкага – боку. У 1960–1970-я гг. адным з новых аспектаў для ўсёй айчыннай літаратуры пра вайну быў зварот да асэнсавання праблем, звязаных з нечуванаму вялікай колькасцю людскіх страт, маральных траўмаў, віны і адказнасці за неадэкватныя рашэнні падчас ваенных дзеянняў, а адной з вядучых тэм стала юрыдычная, сацыяльная і маральная рэабілітацыя чалавека, незаслужана абвешчанага ворагам 1940-я – перш. пал. 1950-х гг. Ваенная тэматыка ў творчасці І. Новікава засталася дамінантнай фактычна да канца жыцця пісьменніка (1918–2001) і ўвасобілася пераважна ў мастацкім асэнсаванні дзейнасці мінскага падполля. У ранняй прозе І. Новікава назіраліся прыкметы публіцыстычнасці, але на больш позніх этапах яго творчасці яны зрабіліся падпарадкаванымі прыწყам мастацкага выяўлення тэмы вайны.

Так, аповесць «Рыжая Галка» (1990) з’яўляецца адной з мастацкіх форм інтэрпрэтацыі ваеннай рэчаіснасці. Твор адлюстроўвае перыпетыі ваеннага жыцця Галіны – адной з мінскіх падпольшчыц. І. Новікаў імкнуўся да адлюстравання псіхалагічнай падасновы выяўлення характару жанчыны: *Быццам не было Галіны Андрэеўны ў гэтым горадзе <...> Як жа ёй самой знайсці той след? Ён жа не дарэмны быў, не пусты...* [3, с. 9]. У аповесці выкарыстаны прыём рэтраспекцыі, які дапамагае пісьменніку праз успаміны галоўнай гераіні раскрыць няпростыя калізіі дзейнасці мінскага падполля і партызанскай барацьбы.

Ветэранам вайны з’яўляецца і Іван Шамякін (гады жыцця 1921–2004; служыў у савецкім войску ў 1941–1945 гг., удзельнічаў у баях пад Мурманскам, у Польшчы). У ракурсе мастацкага адлюстравання быцця І. Шамякіным перыяду 1990-х гг. знаходзіліся анталогічна важныя праблемы гістарычнай памяці, сувязі эпох і пакаленняў, асэнсавання ўзаемадачынненняў асобы і грамадства. Па словах А. Вішнеўскага, «асноўнае ў мастакоўскім метадзе І. Шамякіна – пачуццё навізны і праблемнасць» [4, с. 21]. Трэба адзначыць, што сярод пісьменнікаў-франтавікоў, чыя мастацкая спадчына ўтрымлівала рысы аўтабіяграфізму, І. Шамякіна заўсёды вылучала паслядоўная прыхільнасць да цвярджэння ідэалаў савецкіх часоў, у тым ліку, – і гадоў 1960-х з іх пафасам неабходнасці «сацыялізму з чалавечым тварам». С. Александровіч у выданні 1985 г. даваў наступную характарыстыку творчасці І. Шамякіна: «У яго раманах і аповесцях <...> уздымаюцца актуальныя праблемы, ствараюцца тыповыя вобразы» [5, с. 256].

Звернем увагу на рэалістычную аповесць пісьменніка «Ахвяры» (1990). Эвалюцыйным этапам у стварэнні мастацкай панарамы вайны для І. Шамякіна стала новае адлюстраванне беларускага партызанскага руху. Да гэтай тэмы пісьменнік ужо звяртаўся ў ранніх сваіх творах, паспяховых і любімых шырокім чытачом: гэта найперш роман «Глыбокая плынь» (1949), які адпавядаў усім прынцыпам сацыялістычнага рэалізму, абавязковага для савецкай літаратуры. Аднак у новай аповесці («Ахвяры») І. Шамякін акцэнтаваў адмоўную ролю ў партызанскім руху «асобых» атрадаў і іх прадстаўнікоў. Гэтую тэму да часоў перабудовы і галоснасці ў СССР айчынная літаратура магла закранаць толькі фрагментарна, выяўляючы драматызм жыцця на беларускай зямлі, акупіраванай фашыстамі. Так, падобныя матывы знаходзім у прозе цэлага пакалення «шасцідзсятнікаў» (у тым

ліку, – у аповесці І. Шамякіна пра падзеі на фронце «Агонь і снег» (1959 г.) з яго пенталогіі «Трывожнае шчасце») і найперш ды най-больш паслядоўна – у аповесцях В. Быкава. Гэта творы пра дзейнасць персанажаў з розных партызанскіх атрадаў: «Круглянскі мост» (1968), «Пакахай мяне, салдацік» (1995), «Балота» (2001). Ім папярэднічалі тыя быкаўскія аповесці, якія былі заснаваны на франтавым вопыце лейтэнанта-артылерыста В. Быкава: «Мёртвым не баліць» (1965) і «Проклятая вышыня» (1968).

Па словах А. Бельскага, «карэнным чынам абнавіўся і імкліва пашырыўся сацыяльны тыпаж герояў у шамякінскай прозе 90-х гг. » [6, с. 159]. На першы план у аповесці «Ахвяры» І. Шамякін выводзіць маёра дзяржбяспекі Золатава, які падпарадкоўваецца Берыі: *Толькі б мець факты. А там ён дасць такую інфармацыю, якая дойдзе да самага Лаўрэнція Паўлавіча* [7]. Персанаж адлюстраваны пісьменнікам дасканала і псіхалагічна пераканаўча. У сувязі са зменай умоў жыцця чалавека праблема героя патрабавала адпаведных часу вырашэнняў. А. Бельскі пісаў: «Шамякін выяўляе псіхалогію і філасофію сваіх персанажаў у пэўнай жыццёвай сітуацыі, паказальнай і характарыстычнай» [6, с. 176]. Пісьменнік ва ўмовах сучаснасці стварыў уласную канцэпцыю трагічнай ваеннай рэчаіснасці і ролі чалавека ў ёй. І. Шамякін вельмі грунтоўна падыходзіў да выбару герояў сваіх твораў, бо, па словах П. Дзюбайлы, «іменна ў разуменні сутнасці чалавека, выбары героя, адносінах да яго, сімпатыях і антыпатыях выяўляецца аўтарскае стаўленне да рэчаіснасці, светапогляд, грамадскі ідэал пісьменніка» [8, с. 3]. І. Шамякін у творы «Ахвяры» пайшоў эвалюцыйным шляхам і даследаваў псіхалагічны бок праблемы. У вобразе маёра Золатава ўвасоблены тып апантанага службоўца, падпарадкаванага сістэме: <...> *Данятаў двух захопленых паліцэйскіх і аднаго, зацятага, які на допыце мацюкаў і Саветы, і Сталіна, і партызан, асабіста сам вывеў за хлеў і... шлёпнуў з задавальненнем, якога даўно не меў* <...> [7]. Праз асобныя фразы маёра мнагазначна паказана дзейнасць органаў дзяржбяспекі: *Мы ахоўваем дзяржаву ад ворагаў. І незалежна ад таго, хто з нас колькі п'е, «кантора» як ты называеш, наша, – моцна націснуў на слова «наша», – заўсёды цвярозая* [7]. Перыяд 1990-х гг. паказальны ў плане развянчання культу асобы і закрытых старонак гісторыі: <...> *Крычаў збіты наш лётчык-капітан: «Сволачы! Знішчылі камандаванне... Блюхера, Тухачэўскага, Рычагова. А цяпер хто намі камандуе? Які я да д'ябла камандзір палка»* [7].

У аповесці І. Новікава «Рыжая Галка» традыцыйна палярызуюцца вобразы станюўчага і адмоўнага герояў, кіраўніка партызанскага атрада і начальніка разведкі, які не дае веры нікому: – *Ты мне адвакацкія прамовы тут не закатвай, – раззлаваўся камандзір. – А яшчэ начальнік разведкі. Назаві мне хоць адзін прыклад, каб арыштаваны ўцёк з СД!* [3, с. 106]. У плане эстэтычным Т. Грамадчанка падкрэслівала, што канфлікт у творы даследуецца аўтарам не на ўзроўні характараў, а ў сітуацыі: «У гэтым, відаць, прычына, што твор, несучы адчувальны зарад новага, усё ж не стаў з’явай у сучаснай прозе пра вайну <...>» [9, с. 49].

Аповесць І. Новікава «Рыжая Галка» сведчыць пра эвалюцыю ў ідэйна-канцэптуальным адлюстраванні аўтарам чалавечай трагедыі, перажытай не толькі падчас Вялікай Айчыннай вайны, але і пасля яе заканчэння. На прыкладзе лёсу былой партызанскай сувязной Галіны Забоевай пісьменнік паказаў сутнасць адносін улады да кожнага канкрэтнага чалавека, які пакрыўджаны і прыніжаны несправядлівым недаверам тагачаснай сістэмы: – *Ты ведаеш, што такое катаванні ў СД? Здаровыя мужчыны не вытрымліваюць. А гэта пліска... Многа ёй трэба?* [3, с. 107]. Пісьменнік намалюваў вобраз жанчыны, якая дзеля нармальнага жыцця пасля вайны вымушана прайсці праз штучна створаныя выпрабаванні бязлітасных службоўцаў. І. Новікава цікавяць перспектывы быцця ўдзельнікаў вайны, іх рэабілітацыя і сацыяльная адаптацыя ва ўмовах пасляваеннай рэчаіснасці: *Небяспека стала атмасферай, у якой давялося пастаянна дыхаць і да якой прыцяглася* [3, с. 54]. У ідэалагічным полі зроку ў творах пісьменніка заўсёды знаходзіўся чалавечы этычны, маральны грунт. У аповесці «Рыжая Галка» І. Новікаў расказвае не толькі пра складаны лёс жанчыны на вайне. Па словах Т. Грамадчанка, «праблема тут у іншым. Сумленнаму чалавеку, які з годнасцю выканаў свой абавязак перад Радзімай, не вераць» [9, с. 48].

У пераходны перыяд 1990-х гг. змест мінулай эпохі з асаблівай выразнасцю раскрываўся праз адлюстраванне чалавека ў ёй. І. Шамякін у гэты час меў магчымасць больш рэалістычна паказаць ваенныя падзеі ў ракурсе гісторыі і, як пісаў М. Тычына, «падвесці свае падрахункі» [10, с. 8]. В. Каваленка канстатаваў: «Сучаснасць у творах І. Шамякіна – гэта поле напружанага супрацьдзеяння вечных катэгорый чалавечага быцця: духоўнасці і бездухоўнасці, сумленнасці і крывадушнасці, смеласці і баязлівасці» [11, с. 270]. Пісьменнік ім-

кнуща адлюстравачь свой час і ролю чалавека ў ім. Ваенная тэматыка з'яўлялася арганічнай часткай многіх аўтарскіх твораў. Па словах В. Каваленкі, «<...> творчая вернасць сучаснай тэме не азначае абавязковай няўвагі да гісторыі. Наадварот. Мінулыя дзеянні народа, асабліва падзеі Вялікай Айчыннай вайны, арганічна ўваходзяць у сюжэціку многіх твораў пісьменніка <...>» [12, с. 5]. Васілевіч і Ман з аповесці «Ахвяры» падпарадкоўваюцца Золатаву, бо з'яўляюцца часткай так званага дзяржаўнага механізму. Пісьменнік сцвярджаў, што пасіўная сузіральнасць людзей пад маскай служэння краіне спрыяла разгортванню самаўпраўства, а метады вядзення спраў спрыялі дэспатызму ўлады.

Вобраз галоўнай гераіні з аповесці І. Новікава «Рыжая Галка» драматызаваны праз выкарыстанне адпаведных форм адлюстравання. Ён характарызуецца адначасовай навізнай трактоўкі вобраза ў спалучэнні з традыцыямі рамантызацыі жанчыны ў абставінах ваеннай рэчаіснасці (і ў гэтым ёсць падабенства з творчасцю І. Шамякіна, В. Быкава). Пра эвалюцыю, развіццё ідэйна-мастацкіх асноў творчасці І. Новікава сведчыць таксама праяўленне цікавасці да экзістэнцыйнага светаадчування, якое вызначае чалавечы характар у асабліва напружаныя моманты гісторыі. Драматызм адлюстравання падзей вайны ў аповесці «Рыжая Галка» захоўваецца і ў малюнках пасляваеннага быцця. Аповесць І. Новікава падае два вымярэнні рэчаіснасці: успрыманне ваенных дзеянняў у тагачасным кантэксце і эвалюцыю разумення вайны, убачанай праз дыстанцыю часу. Новы погляд дазваляе пераасэнсавачь ваенныя падзеі праз вяртанне да іх ва ўспамінах яе ўдзельнікаў. У гэтых успамінах вастрэня адчуванняў чалавека якая адрозная ад першасных.

У аповесці І. Шамякіна «Ахвяры» таксама знаходзім думку пра несумяшчальнасць спрадвечнага жаночага пачатку і трагічнай ваеннай рэчаіснасці. Такое меркаванне рэалізуецца праз адлюстраванне жонкі Шабовіча – Аксаны. Аўтар звязвае жаночасць з мацярынствам і чысцінёй: <> *Пах яе [Аксаны] цела, яе валасоў, незвычайна заўсёды пахлі яе валасы – спрадвечнай жаночай мацярынскай чысцінёй* [7]. Адметны ў творы і вобраз пані Ярэны, польскай арыстакраткі, якая чытае сусветную літаратуру ў арыгінале. На прыкладзе рэтраспекцыі з жыцця жанчыны супастаўляюцца падзеі Першай сусветнай і Вялікай Айчыннай войнаў. Аўтар адлюстраванне праблемы нацыяналізму ў кантэксце ваенных падзей: *Ажно пакуль ён, Шабовіч,*

не прынёс газету паліцаяў «Беларусь», і ў ёй заклік, «шапка» над старонкай «Забі жыда і ляха!» Пані не адразу нават паверыла, што такое маглі надрукаваць у сапраўднай газеце <...> [7]. У аповесці «Ахвяры» І. Шамякін закрануў таксама праблему акупіраваных тэрыторый і знішчэння насельніцтва карнай сістэмай: *Правільна казаў таварыш Берыя: «Глядзіце, колькі сволачы вылезла на акупіраванай тэрыторыі. Як жа мы работалі?» Трэба напраўляць прамашкі. Трэба ачышчаць* [7].

Аповесць «Ахвяры» шматаспектна паказвае партызанскі рух, у якім назіраюцца свае плыні: ідэалагічная праца Золатава, інфармацыйная дзейнасць Шабовіча, дыверсіі Стануліна і адначасовае адлюстраванне праблемы калабарацыянізму. Кантэкстуальным элементам аповесці «Ахвяры» з’яўляецца стварэнне І. Шамякіным панарамы партызанскага побыту і будзённага жыцця. М. Мушынскі заўважыў: «Героі твораў пісьменніка жывуць паўсядзённымі клопатамі свайго часу <...>» [13, с. 1]. Характар эпічнай канвы аповесці «Ахвяры» рэалістычны. І. Шамякін застаецца мастаком-даследчыкам самых вострых грамадскіх праблем, што заўсёды падкрэслівалася беларускай крытыкай [14, с. 242]. С. Александровіч адзначаў: «Пра што ні пісаў бы Іван Шамякін – пра гераічныя партызанскія будні ці пра сённяшні дзень, – там заўсёды адчуваюцца рэальныя падзеі і жывыя людзі <...>» [5, с. 256]. У выяўленчай мастацкай практыцы І. Шамякіна адметнай з’яўляецца будова яго твораў. С. Майхровіч пісаў: «Форма “ступеньчатага апавядання”, у развіццё якога пісьменнік зрабіў наватарскі ўклад, найбольш поўна адпавядае эпічнаму дару пісьменніка, яго шырокаму творчаму размаху і складу вобразнага мыслення» [1, с. 41]. У аповесці «Ахвяры» выразна акрэслены сюжэт, псіхалагічна вывераныя тыповыя вобразы, якія дзейнічаюць у тыповых абставінах. Вобразы адпавядаюць мастацкай задуме твора, развіваюцца па ідэйна-эстэтычных законах. Ступеньчатая архітэктоніка апавядання ў сукупнасці з нарастаннем падзей, зменаў натуральных малюнкаў рэчаіснасці спрыяюць развязцы вострага канфлікту твора. Паказальны эпілог аповесці, у якім Золатаў працягвае вырашаць лёсы людзей у мірны час: пасля яго візіту ад інсульта раптоўна памірае Дзядзюля.

У аповесцях І. Шамякіна 1990-х гг. у выяўленчым плане працягвае дамінаваць вострасюжэтнасць. М. Тычына канстатаваў: «Проза І. Шамякіна не ўражвае сваім моўным багаццем: пісьменнік і не

ставіць перад сабой такой задачы, справядліва мяркуючы, што мова і яе выяўленчыя магчымасці не самы моцны бок яго мастацкага таленту» [10, с. 9]. Тым не менш, у аповесці пісьменнік ужыў дакладныя сродкі вобразнасці з мэтай драматызацыі ваеннага кантэксту: *На дварэ гуляла ранняя завіруха, злосная, як сама вайна, як нечаканае варожжае нашэсце. Лес не шумеў – стагнаў многагалоса, то гудзеў трубна, то выў параненым воўкам, то плакаў мноствам дзіцячых галасоў* [7]. На новым этапе развіцця грамадскай свядомасці І. Шамякін імкнуўся разабрацца ў ступені асэнсавання людзьмі мінулых падзей. Аповесць «Ахвяры» з’яўляецца своеасаблівай спробай падвядзення вынікаў перамогі. Сюжэт твора дынамічна развіваецца і складае разгалінаваную сістэму вобразаў, створаных з апорай на дакументы, архіўныя дадзеныя і літаратурныя тэксты.

Словы М. Тычыны, сказаныя на адрас І. Шамякіна, можна аднесці да творчасці абодвух аўтараў: «Узнікла неабходнасць суаднесці лёс асобы з лёсам народа, а ў выніку і з самой светабудовай» [10, с. 12]. У свядомасці пісьменнікаў адбывалася пераацэнка каштоўнасцей, якія складваліся напрацягу жыцця. Так у аповесці «Ахвяры» паказальная сцэна звароту да Бога і Бібліі: Шабовіч наблізіўся да стала: – *Біблія? – Біблія. – Мудрая кніга, – вырашыў трохі падльсціць, падмазаць. – Чытаў? – Каюся. Не чытаў. Ніхто не параіў ды і не даў самую кніжку. Першы раз бачу* [7]. У адзначаны перыяд пераасэнсавання рэчаіснасці І. Новікаў звярнуўся да персаніфікацыі, паглыблення ў свет канкрэтнага чалавека пры адлюстраванні ваенных падзей, а І. Шамякін развіў сваю мастацкую манеру пісьма, зрабіў стыль яшчэ больш лаканічным, адстойваючы сутнасць сваіх заўсёдных ідэйных пазіцый. Па словах М. Тычыны, «з мастацкага боку творы “новага” Шамякіна зарыентаваныя на вядомыя узоры сацыяльна-выкрывальніцкай літаратуры» [10, с. 13].

Пра абнаўленне, эвалюцыю ў творчасці І. Новікава сведчыць таксама акцэнтацыя пісьменнікам праблемы псеўдагерояў былой вайны, ад дзеянняў якіх залежалі лёсы людзей падчас ваеннай сітуацыі і ў мірны перыяд. Сімвалічная назва аповесці І. Шамякіна «Ахвяры» пераклікаецца з тэматыкай твора І. Новікава «Рыжая Галка»: ахвярамі з’яўляліся не толькі забітыя або рэпрэсаваныя людзі, але і ўсе, каго сістэма не абышла сваёй жорсткасцю.

Такім чынам, у ваеннай аповесці І. Новікава нюансы чалавечай псіхалогіі знаходзяць якасна новае выяўленне праз раскрыццё працэсаў мыслення і стаўлення галоўнай гераіні да гранічна трагічных

сітуацый, выкліканых гістарычнымі і палітычнымі абставінамі. Мастацкае крэда І. Шамякіна засталася статычным, нягледзячы на новы ідэйна-эстэтычны часавы кантэкст, які прынёс у творчасць пісьменніка новыя сюжэты і калізіі. Як слушна заўважыў А. Марціновіч, «не перафарбаваўся, бо ведаў сабе цану» [15, с. 42]. Паказ падзей мінулай вайны гуманістычна праектуецца І. Новікавым і І. Шамякіным на будучыню з мэтай звароту ўвагі грамадства на адказнасць за лёс кожнага маральна знявечанага вайной чалавека.

Літаратура

1. Майхровіч, С. Иван Шамякин: нарыс жыцця і творчасці / С. Майхровіч. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1978. – 112 с.
2. Дзюбайла, П. Беларускі раман: гады 70-я / П.К. Дзюбайла. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982. – 176 с.
3. Новікаў, І. Параненая памяць: аповесць, апавяданні: для ст. шк. узросту / І. Новікаў. – Мінск: Юнацтва, 1990. – 285 с.
4. Вішнеўскі, А. Не проста час – філасофія часу / А. Вішнеўскі // Беларуская думка. – 2001. – № 1. – С. 20–29.
5. Александровіч, С. Тут зямля такая: [Для сярэд. і ст. шк. узросту] / С. Александровіч. – 2-е выд., дапрац. і дап. – Мінск: Народная асвета, 1985. – 256 с.
6. Бельскі, А. Вывучэнне творчасці пісьменнікаў: класікі і сучаснікі ў школе / А.І. Бельскі. – Мінск: Аверсэв, 2005. – 352 с.
7. Шамякін, І. Ахвяры [Электронны рэсурс] / І. Шамякін // Беларуская палічка. – Рэжым доступу: [http://knihi.com/Ivan Samiakin/Achviary.html](http://knihi.com/Ivan_Samiakin/Achviary.html). – Дата доступу: 08.02.2019.
8. Дзюбайла, П.К. Станоўчы герой у беларускай літаратуры / П.К. Дзюбайла. – Мінск: Народная асвета, 1990. – 224 с.
9. Грамадчанка, Т. Перад праўдай высокай і вечнай: беларуская проза сёння / Т. Грамадчанка. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1991. – 144 с.
10. Тычына, М. Усё чалавечае: развагі пра творчасць Івана Шамякіна / М. Тычына // Роднае слова. – 2001. – № 1. – С. 8–15.
11. Коваленко, В. Иван Шамякин: очерк творчества / В. Коваленко. – М.: Советский писатель, 1979. – 272 с.
12. Каваленка, В. Иван Шамякин: нарыс жыцця і творчасці: [Для сярэд. і ст. школ. узросту] / В. Каваленка. – Мінск: Народная асвета, 1980. – 207 с.
13. Мушынскі, М. Атлант айчыннае літаратуры / М. Мушынскі // Літаратура і мастацтва. – 2011. – 28 студзеня. – С. 1.
14. Марціновіч, А. “З цэлым народам гутарку весці...” / А. Марціновіч // Польшча. – 2001. – № 1. – С. 230–244.
15. Марціновіч, А. Пошум веку, пошум кніг / А. Марціновіч // Беларуская думка. – 2005. – № 1. – С. 36–45.